

HET GEBROKEN HUIS

HORST KRÜGER

Het gebroken huis

Een jeugd onder Hitler

Vertaald uit het Duits door
Liesbeth van Nes

ALFABET UITGEVERS

2022

Nederlands
letterenfonds
dutch foundation
for literature

De vertaler ontving een projectsubsidie van het Nederlands Letterenfonds. De uitgave van dit werk is daarnaast ondersteund met een bijdrage van het Goethe-Institut.

Voor de citaten uit *Hyperion* van Friedrich Hölderlin is geput uit de vertaling van Ben Schomakers (Uitgeverij Thoth, 1987).

Copyright © 1966, 1979 Horst Krüger

Oorspronkelijke titel *Das zerbrochene Haus. Eine Jugend in Deutschland*

Oorspronkelijke uitgeverij Schöffling & Co. Verlagsbuchhandlung GmbH, Frankfurt am Main 2019

© Nederlandse vertaling 2022 Liesbeth van Nes en Alfabet Uitgevers

Omslagontwerp bij Barbara

Omslagbeeld Bridgeman

Auteursfoto Ingo Bart / *Süddeutsche Zeitung*

Typografie binnenwerk Aard Bakker

ISBN 978 90 213 4152 1

NUR 320

alfabetuitgevers.nl

Alfabet Uitgevers vindt het belangrijk om op milieuvriendelijke en verantwoorde wijze met natuurlijke bronnen om te gaan. Bij de productie van dit boek is daarom gebruikgemaakt van papier waarvan het zeker is dat de productie niet tot bosvernietiging heeft geleid.

Natuurlijk moet de waarheid
in strijd met de onwaarheid
worden geschreven,
en ze mag niet iets algemeen,
iets hoogs zijn, voor velerlei uitleg vatbaar.
Dat algemene, hoge, voor velerlei uitleg vatbare,
is nu juist de aard van de onwaarheid.

Bertolt Brecht

INHOUD

Een plek als Eichkamp	9
Een requiem voor Ursula	51
Mijn vriend Wanja	93
De arrestatie	129
1945, Stunde null	163
Gerechtsdag	199
Nawoord: Tien jaar later	243

**EEN PLEK ALS
EICKAMP**

Berlijn is een eindeloze huizenzee, waar een stroom vliegtuigen voortdurend in verdrinkt. Het is een grote, grijze steenwoestijn, die me altijd weer opwindt als ik erheen zweef: Maagdenburg, Dessau, Brandenburg, Potsdam, Zoo. Ze leggen er snellere U-Bahntrajecten aan en stadssnelwegen, dokteren geraffineerde AVUS-verkeerspleinen uit en gedurfde Fernseh-torens. Dat is allemaal het nieuwe, moderne Berlijn, de technische mallemlen van de eilandstad die draait, aangedreven door de droge, laconieke kwinkslag van de mensen erin en door het kapitaal erbuiten. Het is mooi en stralend, dit nieuwe Berlijn, maar pas als ik in de S-Bahn zit die nu tamelijk leeg en DDR-sleets door West snelt, voel ik me eindelijk weer thuis. Dit is mijn Berlijn, het daverende, zingende trauma van mijn kinderjaren, mijn achtergebleven ijzeren speelgoed dat altijd nog met zijn hoge, haastig hamerende klanken lijkt te zeggen: je bent er, je bent er echt, zo was het altijd, zo zal het altijd zijn. Berlijn is een geelglimmende houten bank, hard en blank, een beregende, smerige ruit, een coupé waarin het onbeschrijflijk stinkt naar de Reichsbahn. Het is een mengsel van achtergebleven rook,

ijzer en al die arbeiderslichamen die uit Spandau komen, brood met margarine in de maag, op hun veertiende ooit confirmatie gedaan, daarna elke dag de *Morgenpost* gelezen. Dat alles is Berlijn en ook een automaat op het tochtige perron waar je pepermuntjes kunt trekken, groen-wit, in stug zilverpapier gewikkeld. Het is het dichtslaan van de elektrische deuren en de roep op station Westkreuz: ‘Staan blijven alstublieft!’ Daar schrikt niemand meer van, niemand hoeft hier nog te blijven staan, maar de roep is er nog en ook de man met het spiegelei en dan de schok van de trein die in beweging komt. Berlijn is een kaal geel kaartje voor vijftig pfennig. Voor vijftig pfennig kun je nog steeds van Spandau naar de hoofdstad van de DDR rijden.

Ik zit in de S-Bahn en rijd naar Eichkamp. Ik weet het, Eichkamp is niet wat men tegenwoordig een reportage waard noemt. Artikelen over Berlijn zijn in trek en veelgevraagd: schrijf maar iets over de Muur of de nieuwe Philharmonie, de congresshal of de kerstmarkt daar. Zoiets is altijd gewild. Maar Eichkamp? Wat is dat helemaal? Wat stelt dat voor? Het staat in geen enkele lijst van Berlijnse bezienswaardigheden, geen zwart stamhoofd, geen Amerikaan die over de oceaan kwam om de Kurfürstendamm schitterend en de Muur afschuwelijk te vinden, wordt naar Eichkamp geloodst. In feite is Eichkamp niets, alleen een onbelangrijk buurtje tussen Neu-Westend en Grunewald, zoals er aan de rafelranden van de grote stad, waar de huizenzee langzaam verbrokkelt in groen en landelijk-

heid, veel meer van dat soort buurten zijn. Eichkamp is eigenlijk alleen een herinnering voor me. Het is de plek van mijn kinderjaren. Hier groeide ik op, ik knikkerde en hinkelde op straat en deed tikkertje en verstoppertje, ging naar school en kwam later van de universiteit hierheen terug om te eten en te slapen. Eichkamp is gewoon mijn thuis dat ik – een vreemdeling – na meer dan twintig jaar terug wil zien.

Ik keer terug als bewoner van de Bondsrepubliek. Ik heb mijn beroep en mijn auto, mijn eigen wereld vandaag laten staan en kom alleen terug, en niet omdat ik het aan doenlijk en mooi vind om als volwassen man de sporen van mijn kinderjaren na te sluipen. Afschuwelijk verlangen van ouder wordende mannen om zich over hun kinderjaren te buigen: aanstootgevend gedrag van bejaarden, die met kloppend hart hurken op speelterreintjes alsof daar geheime paradijzen te vinden waren. Eichkamp was voor mij geen paradijs en mijn kindertijd geen geheime droom. Eichkamp was gewoon mijn jeugd onder Hitler, en ik zou het graag terug willen zien en eindelijk eens willen begrijpen hoe het toen was onder Hitler. Het is nu al meer dan een generatie geleden. Alles wat toen het Derde Rijk was: de fakkeloptocht op Unter den Linden en het gejubel op de radio en de bedwelming van de vernieuwing, het is voorbij, verdwenen en vergeten. Ook de broodbonnen en de bommen boven Eichkamp, en de Gestapo die soms met zwarte auto's uit de binnenstad kwam, zijn al lang ver-

geten. Nu zou je het toch moeten begrijpen, vind ik. Nu ligt er bijna een mensenleven tussen, bedwelming en depressie zijn vervlogen, alles is intussen nieuw en anders. Ik ben een burger van de Bondsrepubliek, ik kom uit het westen, ik kom naar Eichkamp omdat ik gekweld word door de vraag hoe het eigenlijk was, datgene wat we vandaag geen van allen meer kunnen bevatten. Nu zou je het moeten begrijpen, vind ik.

's Nachts brengen mijn dromen me soms terug naar Eichkamp. Het zijn vermoeiende, angstige dromen. Dromen waar ik 's ochtends om een uur of zes geradbraakt uit wakker word. Dertig jaar is een lange tijd, de tijd van een generatie, tijd om te vergeten. Waarom kan ik niet vergeten?

Mijn droom: ik kom in Eichkamp, ik sta voor ons huis. Er zitten lange scheuren in de buitenmuren, ons huis is beschadigd door luchtdrukbomben. Een klein rijtjeshuis van twee verdiepingen in de periferie van Berlijn, in de jaren twintig goedkoop uit de grond gestampt. Nu is alles op armzalige wijze weer gerepareerd, de deuren en ramen zijn gammel, binnen kraakt de houten vloer. In de herenkamer zit mijn moeder mijn vader voor te lezen uit een boek. De kamer is klein en laag, gemeubileerd met de onbeschrijflijke wansmaak die toen burgerlijk werd genoemd: goedkope rommel uit het warenhuis, verrijkt met erfstukken uit de goede oude tijd. Ronde, eenpotige tafel met kanten kleedje, staande lamp met kartonnen lampen-

kap, goedkoop grenenhouten bureau, hoekig en met messing spijkertjes afgewerkt. Een veel te grote kroonluchter hangt met zijn lange kristallen kettingen laag in de ruimte: erfstuk uit Buckow. Een reusachtige eiken kast vult bijna een derde van de kamer: erfstuk uit Stralau, ‘onze barokke kast’ werd die thuis genoemd. Mijn vader zit apathisch achter zijn zwartgelakte bureau. Hij heeft zoals altijd dossiers voor zich liggen, hij krabt zoals altijd aan zijn hoofd, aan zijn ‘wond’: Verdun 1916. Mijn moeder zakt achter de ronde eenpotige tafel weg in een met stof beklede, vlekkerige fauteuil, ‘onze clubfauteuil’ werd die genoemd. Het licht van de lamp valt zacht over het boek. Haar handen zijn smal, haar vingers lang en tener, ze glijden nerveus langs de regels. Ze heeft katholieke ogen: donker, gelovig, basedow-groot. Haar stem lijkt iets te verkondigen. Ze leest voor uit een boek dat de titel *Mein Kampf* draagt. Het is 1933, het einde van de zomer.

Nee, mijn ouders zijn nooit nazi’s geweest. Dat is het, dat maakt het geval voor mij zo verdacht. Ze lazen in het boek van de nieuwe rijkskanselier met de grote, verbaasde ogen van kinderen. Ze lazen er angstig en verwachtingsvol in: er moest wel iets kolossaal hoopgevents voor Duitsland in staan. Ze hadden verder geen boeken, alleen het adresboek van Groot-Berlijn, de Bijbel en ongetwijfeld ook een *Jetje Gebert*. Verder luisterden ze alleen naar Paul Lincke, *Frau Luna* en zo, op oudejaarsavond naar *Die Fledermaus* in het Admiralspalast en op de radio soms naar

het verzoekplatenprogramma; als het moest de ouverture van *Donna Diana*. Mijn ouders waren ‘apolitiek’ op de aandoenlijke manier van bijna alle Eichkampers toen. In de twaalf jaar onder Hitler ben ik in Eichkamp eigenlijk nooit een echte nazi tegengekomen. Dat is het, dat trekt me er nu weer heen. Het waren alleen maar brave, vlijtige burgergezinnen, een beetje bekrompen en kleingeestig, kleinburgers met de schrik van de oorlog en de angst van de inflatie op hun hielen. Nu wilde men rust. Men was eind jaren twintig naar Eichkamp verhuisd, omdat dit het nieuwe groene eiland was. Hier stonden nog pijnbomen en grove dennen in de tuin, het was maar een kwartier naar de Teufelssee. Daar konden de kinderen zwemmen. Men wilde groenten in de tuin verbouwen. In het weekend sproeide men tevreden het gazon. Het rook nog bijna naar het platteland. In de stad kolkten de gouden, rumoerige jaren twintig, men danste de charleston en het tapdansen kwam al in zwang. Brecht en Eisenstein begonnen er hun zegetocht. De kranten meldden straatgevechten in Wedding en barricadegevechten voor het vakbondshuis. Dat was ver van ons weg, alsof er eeuwen tussen lagen. Afschuwelijke, onbegrijpelijke gevallen van oproer. In Eichkamp leerde ik al vroeg dat een fatsoenlijke Duitser altijd apolitiek is.

Merkwaardig gevoel, nu de S-Bahn station Eichkamp binnenrijdt. Je herinneren, vergeten, je opnieuw herinneren,

metamorfose van de tijden: wat is dat? Het is toch niet nieuw wat je hier doet, dat heb je toch al eens meegemaakt, dat was toch altijd al zo: opstaan van de geelglimmende bank, je spullen uit het bagagenet pakken, langs vreemde mensen dringen, de messing deurhendel pakken, met de duim bovenlangs, dan langzaam de hendel naar rechts trekken, openen. Een gevoel van moed. Terwijl de trein nu hard langs de rand van het perron stuift helemaal naar voren stappen, de rijwind blaast je opeens in je gezicht, en dan, terwijl de wagon nu nog maar langzaam uitrolt, de heerlijke verleiding eraf te springen. Ik weet het, het is verboden, het staat boven de deur, het was toen onder Hitler al verboden, maar nu voel ik de verleiding weer, die mij als vierdeklasser zo tomeloos prikkelde: wie er op het juiste moment af springt en de middelpuntvliedende kracht van het lichaam goed oppikt met zijn voeten, komt met dezelfde vaart in Eichkamp de trap nog op, is als eerste boven bij de controle, als eerste buiten op het groene plein voor het station, als eerste op het pad tussen de tuinen door dat naar de buurt leidt.

Bedaard volgen de Eichkampers je op een afstandje. Een paar heren met aktetassen, inspecteurs, employés, hogere ambtenaren, oudere vrouwen, die in Charlottenburg of bij Zoo inkopen hebben gedaan en nu ietwat afgemat en waggelend in hun gebloemde jurken op een van de kleine huisjes afstevenen, jonge meisjes die hier een tante opzoeken, jonge jochies met voetbalschoenen onder de

arm, die meteen naar rechts afslaan, omdat daar de sportterreinen liggen. Vroeger droegen ze soms blauwe hemden. Dat waren de Jodenjongens die hier in Eichkamp naar het sportterrein van de zionisten gingen.

Ja, wat is tijd? Wat is zich herinneren? Hoe is het mogelijk dat je dat nu allemaal weer doet, alsof je veertien was? Vier jaar lagere school in Eichkamp, negen jaar naar het Grunewald Gymnasium, negen jaar elke dag van de S-Bahn afgesprongen en intussen het hakenkruis boven Eichkamp; eerst de scepsis en toen de vrolijke stemming, omdat het nu met ons allemaal toch maar weer bergop ging. De Katzensteins en de Schicks en de Wittkowski's waren vertrokken. Dat hadden we eigenlijk niet eens echt gemerkt. Het waren onze goede Joden, de slechte woonden rond de Alexanderplatz.

Iedere Eichkamper had minstens één goede Jood. Mijn moeder had een voorkeur voor Joodse artsen. 'Ze zijn zo sensibel,' zei ze. Arnold Zweig woonde in Eichkamp. Zijn toen modieuze platte dak was on-Duits en moest na zijn vlucht meteen in een Germaanse puntgevel worden veranderd. Ludwig Marcuse woonde drie huizen verder en was in 1933 ook gevlogen. Dat merkte je allemaal niet. Direct naast ons woonde Elisabeth Langgässer. Ze kwam soms bij ons naar radio Beromünster luisteren. Ze zei altijd dat Hitler in drie of vier maanden 'afgedaan' zou hebben. Dat was toch duidelijk. Dat geloofde ze twaalf jaar lang. Ze bleef tot het einde.